

८. गुणग्राहक राजा

तिशी ओलांडलेले सयाजीराव गायकवाड फेरफटक्यास निघाले. बरोबर मानकरी नारायणराव घाटगे होते. एवढ्यात मुलांचा हसण्या-खिदळण्याचा आवाज ऐकू आला. महाराजांनी घोडा थांबवला. आवाजाच्या दिशेन पाहिलं. तिथं एक वडाचं झाड होतं. एक पोरगा माकडासारखा उड्या मारत खोडावर चढला. दुसरा पोरगा त्याचा पाठलाग करत होता. पहिल्यानं पारंबी पकडली. माकडासारखा झोका घेतला. घोड्यावर बसल्यासारखा फांदीवर बसला. दोघा पोरांचा सुरपारंबीचा खेळ सुरू झाला. सयाजीराव महाराज देहभान विसरून खेळ बघू लागले. मनानं त्यांच्या बालपणातील 'मौजे कवळाणे' गावी आले. तेथील मारुती मंदिराजवळील वडाच्या झाडावर चढले. पोरांसोबत सुरपारंबी खेळ खेळू लागले.

थोड्या वेळानं महाराज भानावर आले. स्वतःशी हसले. निघताना मानकऱ्यांस म्हणाले, “पोरं चपळ आहेत. कोणाची पोरं आहेत ही ? विद्याधिकाऱ्यांना सांगून त्यांना राजवाड्यात बोलवा.”

सयाजीराव गायकवाड राजवाड्यात परतले; पण वडाच्या झाडावर माकडासारखी चढणारी आणि उतरणारी पोरं त्यांना नजरेसमोर दिसत होती. घडलेला प्रसंग त्यांनी महाराणीसाहेबांना सांगितला. त्यांनीही तो खेळ पाहण्याची इच्छा व्यक्त केली. सयाजीरावांनी विद्याधिकारी श्री. काटावालांना बोलावलं. नजरपागेतली ती पोरं शोधून आणायचा हुकूम केला. नारायणराव घाटगे यांनी त्या पोरांची नावं व राहण्याचं ठिकाण सांगितलं.

विद्याधिकाऱ्यांचा शिपाई त्या भागात पोहोचला. त्यानं पोरांचा शोध घेतला. गजानन आणि काळूला साहेबांकडे घेऊन आला. “झाडावर चढण्याचा तुमचा खेळ बघून महाराज खूश झाले. हा खेळ महाराणीसाहेबांनाही पाहायचाय. उद्या तिसऱ्या प्रहरी तुम्ही दोघे राजवाड्यात या !” विद्याधिकारी म्हणाले.

गजानन हा यशवंतराव माणिकचा, तर काळू रहिम चाबूकस्वाराचा मुलगा होता. महाराजांनी पोराना राजवाड्यात बोलावलं. गल्लीत वार्ता पसरली. पोरानांची उत्सुकता वाढली. तरीही घरच्यांना काळजी वाटू लागली, कारण महाराज शिस्तीचे होते.

दुसरा दिवस उजाडला. विद्याधिकाऱ्यांनी पोराना राजवाड्यात आणले. दोघांचे सदरे मळलेले होते. चेहऱ्यावर मात्र तरतरी होती.

राजवाड्याच्या समोर मोठं झाड होतं. महाराज आणि राणीसाहेब पोराना घेऊन तिथे आले. बरोबर तीन राजपुत्रही होते. बसण्यासाठी बाजूला सोफे ठेवले होते.

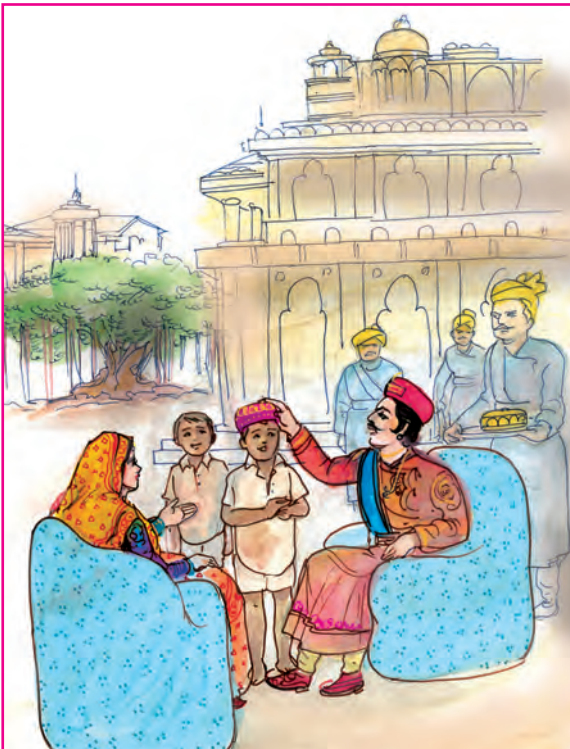
“काय नाव बाळांनो तुमचं ?” महाराजांनी विचारताच गजानन म्हणाला, “माझं नाव गजानन माणिक आणि हा काळू चाबूकस्वार.”

“छान ! आम्ही परवा तुमचा सुरपारंबीचा खेळ पाहिला. आज राणीसाहेबांना तो दाखवा.”

गजानननं काळूला खूण केली. मानकऱ्यांनी सूर तयार ठेवला होता. दीड हात लांब व करंगळीच्या जाडीची ती काठी होती. काळूनं सूर हाती घेतला. एक पाय थोडा उचलून पायांखालून सूर दूर फेकला. गजानन तो सूर आणायला धावला. तोपर्यंत काळू सरसर झाडावर चढला.

काळू आणि गजाननची झाडावर चढण्या-उतरण्याची कसरत सुरू झाली. शेवटी गजानननं काळूला पकडलं. आता गजानननं सूर फेकला आणि तो सरकन झाडावर चढला. काळू सूर आणून त्याच्या मागे वर चढला. गजानन फांदीच्या टोकावर जाऊन लटकला. काळू जवळ येताच त्यानं जमिनीवर उडी मारली. पुन्हा तो खोडावर चढला.

गजाननला बाद करणं काळूला जमेना. दोन्ही पोरं धावपळीनं घामाघूम झाली. महाराजांनी खेळ

थांबवला. दोघांना जवळ बोलावलं. खुशीत त्यांची पाठ थोपटत ते म्हणाले, “छान खेळलात. खेळात हारजीत महत्त्वाची नाही. खेळणं महत्त्वाचं आहे. आम्ही तुम्हांला बक्षीस देणार आहोत.”

महाराजांनी घाटग्यांना खूण केली. एका तबकात जरीच्या दोन टोप्या होत्या. त्यांनी गजाननला जवळ बोलावले. “तू हरला नाहीस म्हणून ही भरजरी टोपी बक्षीस.” असं म्हणून त्यांनी त्याच्या डोक्यावर टोपी ठेवली. काळूकडे वळत राणीसाहेब म्हणाल्या, “तू पाठलाग छान केलास म्हणून मी तुला ही जरीची टोपी बक्षीस देत आहे.”

“तुमचा खेळ पाहताना आम्हांला आनंद झाला. एवढंच नाही, तर आम्ही खेळत आहोत, असा अनुभव

घेत गेलो.” महाराज म्हणाले. त्यांनी पोराना बसवलं. मिठाई खाऊ घातली.

पोरं घोडागाडीतून घरी परतली. त्यांच्या खेळाची आणि टोपीची गोष्ट मोहल्लाभर पसरली.

गजाननच्या शाळेत वार्षिक बक्षीस समारंभ होता. महाराजच बक्षीस समारंभासाठी आले होते. एक पोरगा पुन्हा पुन्हा वेगवेगळी बक्षिसं घेण्यासाठी येऊ लागला. अभ्यासात, चित्रकलेत, एवढंच काय हस्ताक्षर स्पर्धेतही तोच होता. अठरा बक्षिसं त्या पोरानं घेतली. महाराजांनी या गजानन माणिकला ओळखलं. त्याला बघून त्यांना आनंद झाला. ते म्हणाले, “बघू तुझं हस्ताक्षर !”

गजानननं कागद-शाई मिळवली. कामटीचा बोरू केला. कागदावर लिहिलं – ‘श्रीमंत सयाजीराव महाराज की जय !’ महाराजांनी त्याला जरीची टोपी बक्षीस दिली. विद्याधिकाऱ्यांकडे वळून ते म्हणाले, “पोरगा गुणी आहे. त्याकडे लक्ष द्या. उद्याचं हे बडोद्याचं रत्न आहे.”

हाच मुलगा पुढे बडोद्याचं राजरत्न गजानन माणिकराव झाला.

– बाबा भांड

शब्दार्थ : देहभान विसरणे – स्वतःची जाणीव विसरणे. सूर – सुरपारंबी या खेळातील काठी.

मोहल्ला – गल्ली/शहराचा काही भाग. बोरू – बांबूपासून तयार केलेली लेखणी.

स्वाध्याय

प्र. १. एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) मुले कोणता खेळ खेळत होती ?
- (आ) महाराजांनी गजाननला कोणते बक्षीस दिले ?
- (इ) गजाननने कागदावर बोरूने काय लिहिले ?

प्र. २. गाळलेल्या जागी योग्य शब्द लिहा.

- (अ) थोड्या वेळानं महाराज आले.
- (आ) पोरं घरी परतली.
- (इ) “बघू तुझं !”

प्र. ३. कोण, कोणाला म्हणाले ?

- (अ) “पोरं चपळ आहेत. विद्याधिकाऱ्यास सांगून त्यांना राजवाड्यात बोलवा.”
- (आ) “झाडावर चढण्याचा तुमचा खेळ बघून महाराज खूश झाले.”
- (इ) “काय नाव बाळांनो तुमचं ?”
- (ई) “पोरगा गुणी आहे. त्याकडे लक्ष द्या. उद्याचं हे बडोद्याचं रत्न आहे.”

प्र. ४. थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) मुलांनी राणीसाहेबांना सुरपारंबीचा खेळ कसा दाखवला ?
- (आ) गजाननने कशाकशात बक्षीसे मिळवली ?

प्र. ५. खालील वाक्यांमधील 'सूर' या शब्दाचे वेगवेगळे अर्थ लिहा.

- (अ) काळूने सूर दूर फेकला.
- (आ) आज गाण्यामध्ये खाँसाहेबांचा सूर भन्नाट लागला होता.
- (इ) 'एक, दोन, तीऽऽऽन' म्हणत मुलांनी पाण्यात सूर मारला.

प्र. ६. खालील वाक्यांमधील रंगीत शब्दांचे योग्य अर्थ लिहा.

- (अ) कुणासमोरही **हार** न मानणाऱ्या पहिलवानाचा **हार** घालून सत्कार करण्यात आला.
 - (आ) सरपंच झाल्यापासून सरोजाला साऱ्या गावाकडून **मान** मिळू लागला. तिचा नवरादेखील आता ताठ **मान** करून फिरतो.
 - (इ) हातात **तीर**-कमान घेऊन झिंगरूने नदीचा **तीर** गाठला.
 - (ई) खळखळ वाहणारं **पाटाचं** पाणी पाहून देवजी परतला. घरी आला की लगेच **पाटावर** बसला.
- असे आणखी शब्द शोधून वाक्ये बनवा.

उपक्रम :

१. घरच्या व्यक्तींशी बोलून त्यांच्या लहानपणी ते कोणते खेळ खेळत होते व ते खेळ कसे खेळत होते यांविषयी माहिती जमवा.
२. वेगवेगळ्या खेळांविषयीची माहिती व चित्रे जमवून संग्रह करा.
३. बाजारात फिरून वेगवेगळ्या पद्धतीच्या टोप्यांची माहिती मिळवा. टोप्यांची चित्रे मिळवा. कागदाची/कापडाची टोपी बनवा. ती कशी तयार केली ते सांगा. वर्गात प्रदर्शन भरवा.

चला, वाचूया.

‘शिक्षण हाच सर्व सुधारणांचा पाया आहे’, हा विचार सयाजीराव महाराजांनी स्वीकारला. समाजाच्या सर्व थरांपर्यंत शिक्षण पोहोचले पाहिजे, यासाठी त्यांनी बडोदा संस्थानात प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत देण्याचा कायदा केला. त्यांनी अनेक गरीब व हुशार विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्त्या देऊन, त्यांना उच्च शिक्षणासाठी आर्थिक मदत करून परदेशी पाठवले. गोरगरिबांची व दलितांची पिळवणुकीतून सुटका केली. सर्व जाती-धर्मातील मुलांना शाळांमध्ये प्रवेश देण्यास सांगितले. त्यांनी सार्वजनिक ग्रंथालयाचाही कायदा केला व वाचनसंस्कृतीला प्रोत्साहन दिले.

शेतीची प्रगती करण्यासाठी धरणे बांधली. शेतकऱ्यांची सावकारांकडून होणारी छळवणूक थांबवली. लोकांच्या हाताला काम मिळाले पाहिजे, यासाठी सयाजीरावांनी कापडाची गिरणी सुरू केली. अनेक उद्योगधंद्यांना प्रोत्साहन दिले. त्यांना देशाबद्दल प्रचंड प्रेम होते.

महाराष्ट्रातील अनेक शैक्षणिक व सामाजिक संस्थांना त्यांनी मदत केली. सामाजिक परिवर्तनासाठी त्यांनी सत्तेचा वापर केला. त्यामुळे आपण समाजसुधारक म्हणून त्यांचा गौरव करतो. सयाजीराव एक आदर्श राजे होते.

आम्ही आमचे अनुभव लिहितो

• वाचा. समजून घ्या.

मुलांनो, तुम्ही अनेक चांगल्या गोष्टी करता. घडलेल्या घटना, प्रसंग तुम्ही मित्रांना सांगता, घरी सांगता; पण तुम्ही लिहून ठेवता का? नाही ना ? काही मुले लिहून ठेवतात. तुम्हीही लिहिण्याचा प्रयत्न करा.

तुमच्याच वयाच्या 'सुमन सोनवणे' या मुलीने लिहिलेला एक अनुभव खाली दिला आहे. तो वाचा. तुम्हांला आलेले अनुभव तुमच्या वहीत लिहा.

आई आणि बाबा बाजारात गेले होते. मी आणि शेजारचा अन्वर गृहपाठ-वही पूर्ण करत बसलो होतो. अंगणातल्या झाडाच्या सावलीत बसून खेळायला, अभ्यास करायला आम्हां दोघांना खूप आवडायचे. आम्ही दोघेही लिहिण्यात दंग होतो. इतक्यात जोराने ओरडण्याचा आवाज आला. आम्ही दचकलो व आवाजाच्या दिशेने धावलो. बघतो तर काय ! मांजरीचे छोटेसे गोजिरवाणे पिलू ! त्याच्या पायाला जखम झाली होती. त्या पिलाच्या पायावरून कुणाची तरी सायकल गेली असावी, असे आम्हांला वाटले. ते खूप घाबरले होते. आम्हीही घाबरून थोडे लांबच जाऊन उभे राहिलो. ते खूप ओरडू लागले. पुन्हा त्याच्याजवळ जाऊन उभे राहिलो. ते इकडे तिकडे पाहत विचित्र आवाज काढत होते. पिलाच्या पायाजवळ थोडेसे रक्त आलेले मला दिसले. लगेच मी घरातून हळद आणली, पाणी आणले व त्याच्या जखमेवर हळद लावली. त्याला पाणी पाजले.

तेवढ्यात आई-बाबा आले. आम्ही त्यांना सर्व काही सांगितले. मांजरीचे पिलू घराच्या पाठीमागच्या दिशेकडे पाहत होते. ते बाबांच्या लक्षात आले. बाबांनी घराच्या मागे जाऊन शोधले. आमच्या घरामागच्या पडक्या भिंतीजवळ एक मांजर व तिची ३-४ पिले आम्हांला दिसली. ती मांजर या जखमी पिलाची आई असावी, असे आम्हांला वाटले. बाबांनी पिलाला अलगत उचलले आणि त्याच्या आईजवळ सोडले. आईला पाहताच ते पिलू आईला बिलगले.

– सुमन सोनवणे, पोलादपूर.